

ГОВІННЯ

Молитва. Імпровізація. Інститутська церква. Dii minores. Рудий Тор. Тріо. Рідні мотиви. М. В. Лисенко. „Аматор Єстества“.

Скінчилися свята й урочистості царських відвідин, балі карнавалу, костюмовані фантазмагорії, що приносили хвилеве почуття, ніби життя пробігає не в інститутських стінах. Прийшли будні за мріями, за масницею — Великий Піст.

Богданова ще в їдальні дзвонила ложечками об край філіжанки, потихеньку при тому приспівуючи:

— Хрін-редька, хрін-редька! — що мало імітувати великопісні православні церковні дзвони.

Та мадам Рапне перервала її творчість: за столом не затримувались довго, бо в першому тижні Великого Посту не було лекцій, зате ходилося до церкви двічі денно. На безконечно довгих православних Службах Божих мусіли бути всі вихованки, незалежно від того, якого визнання вони тримались. Цим, так мовити б, доповнювались „міцні підвалини релігійного виховання“. Також замість обовязково вправлятися півгодини в мові з клясовими дамами, в ці дні читали Євангелію, яку по примірникові роздали всім інституткам. День же в клясі починався, як звичайно, з речення:

— Дежурна, читайте молитву...

Ноель підвелася з місця. За нею повставали всі інші. Богданова встигла прошепотіти, подаючи молитовник:

— Сьогодні читати іншу молитву — великопісну. Ось, я тобі написала на листочку, бо ж ти по-старословянському не втнеш.

Ноель розгорнула книжку, побачила листок і почала читати своїм кумедним для росіянок чужим акцентом:

— „Царю небесний,
Спасі меня от куртки тесной,
Как от огня“...

Дехто засміявся приглушеним сміхом, дехто підвів голову й із великим зацікавленням дивився на Ноель. А та спокійно дочитувала:

— Я, Цар Небесний, хорош уж тем*,
Цто просьбой лішней не надоем“...

Складала книжку й певна, що справно виконала свою повинність, пішла на своє місце. Що Ноель не перехристилась, до цього мадам Рапне була призвичаєна, бо дівчину ніяк не можна було приневолити христитися, ані в православній церкві, ані за обовязковою молитвою.

* Уже тим добрий, що не набридаю зайвим проханням.

— Не можу христитись при словах і порядках, яких я не розумію.

А що у клясі була мусулманка й кілька протестанток, котрі запевнювали, що в їхніх релігіях не було припису христитись, — той „протест“ не викликав репресій. Тим більш, що „іновірки“ слухняно вичитували православні молитви, коли на них припала черга бути „дежурними в клясі“.

Але тепер мадам Рапне звернула увагу, що не перехристився ніхто.

— Покажіть мені молитовник, — покликкала Ноель клясова дама. — Де та молитва, що ви читали?

Ноель подала книжку й листок. Гострий профіль мадам схилився над каліграфічно написаним віршем. Це була — „юнкерова молитва“ Лермонтова, незнана загалові інституток, бо ж у їхній бібліотеці були тільки „цензуровані“ видання клясиків, навіть російських:

— »Де цензура заміняла слово „любов“ якимсь іншим, більш відповідним для дівочої скромности«, — як жартував колись інспектор Малінін.

„До церкви“, тобто до того часу, коли треба було шикуватись у пари, щоб йти в церкву, залишилося ще півгодини. Веліли читати потиху Євангелію, але дозволяли ділитися на гуртки й читати вголос. У цьому вже була розвага. Бо можна було не сидіти на своєму постійному місці, а — де схочеш. Навіть і за таблицею, коло фільтру з водою, або й на широких лутках вікон і дивитись на повні горобячої метушні дерева „Царського Саду“, прозорі й легкі, ще з цілком голими галузками. Бо ж до весни було ще далеко, але в завзятому цвєріньканні горобців, у прозорому мереживі дерев уже відчувалось наближення весни. Передвістку про неї ніс і нетерпеливий вітер, що — „не к Різду дме, а к Великодню“. І тому ніжно-журливий настрій, що огортав дівочі душі, раптово змінювався налітаючою хвилею радісно жартобливого виклику... — „Прощай, прощай, прощай, масленіца!“ — несподівано вилетіло „масничне веселіє“ з опери „Снігурочки“ з останніх лавок.

Мадам Рапне зірвалась із місця:

Qui se permet? (Хто це собі дозволив?) — і побігла до за- підозрених.

Але ж, ледве була за першими лавками, як із них зазвучала пародія на арію з „Демона“:

— „Тебя я, вольний син Глафіри“...

Цю пісеньку особливо любили інститутки. Вигадала її Катря в „бані“ (в лазні), де було можна співати, галасувати, бо ж там не бувало жадної клясової дами, жадної контролі. Тільки самі голі інститутки та „банні дівчата“ рухалися в тому підземному Гадесі в хмарах пари, немов заблукані душі в міжпланетному просторі.

Серед цих „бальнеар“ (купелевих служниць) були улюблені, що вміли майстерно мити, не заливаючи очей піною з мила.

До них зголошувалася черга й часами така велика, що годі було дочекатись. Тоді з необхідности треба було даватись у руки менш вправлені. До цих, що їх не шукали, належала „шпакувата Глафіра“. Вона мала ще й ту „милу“ рису, що доносила начальству, коли хтось поводився в лазні аж надто „по-домашньому“. Тому звичайно Глафірі співали хором із клубів пари:

— „Ябеда, доносчица, собачья ізвозчица“*.

Але це вже було старе й нікого не бавило. Тоді раптово Катря, загорнена в простирано, вилізла на лаву й мов оперовий тенор, надхненно простягаючи руки „в публіку“, заспівала своїм оксамитовим контральтом:

— „Тебя я, вольний син Глафіри,
Возьму в надзвездніє края,
І будеш ти, проклята в міре,
О, мерзка ябеда моя!“...

Ця імпровізація викликала таку бурю оплесків, криків та вигуків, яку довелось потім Катрі почути хіба що в Мадриді, де вона співала десять років пізніш у королівській опері. Таж тут ця овація скінчилася несподіваною скаргою Глафіри, яка дуже образилась, що її... „дівчину“, та ще й немолоду, висміяно, ніби вона має „вольного“, тобто нешлюбного сина...

Дзвінок, особливо голосний цього дня, бо двері з усіх кляс були відчинені на коридор, де вже пахло ладаном із церкви, — перешкодив мадам Рапне в її „парфорсних ловах“ на винних у порушенні „молитовного настрою з наказу начальства“.

Інститутки мовчки шикувались і скромно вирушили до церкви.

Довжелезну урочисту Службу Божу співали дуже повільно: щоб ясно було чути кожне речення, щоб можна було розібрати кожне слово. Але тому саме майже ніхто з православних не витримував до кінця в молитовному настрою. До втоми від довгої богослужби ще долучалася тяжка втома від того, що слід було стояти рівно, струнко, не спиратись усією вагою тіла тільки на якусь одну ногу, не горбитись, не спускати голови, ані рук, що мусіли лежати „коробочкою“ зложені незмінно — на висоті стану.

Христитись годилося тільки в деяких місцях відправи, нешвидко й „нерозмашисто“, без афектації й „у повній простоті“. На вколішки також дозволяли ставати тільки в деякі менти богослужби й на деякий час. Кляси стояли стрункими каре, рядками, що їх клясові дами вивіряли вздовж і впоперек оком вправленого старшого десятника, щоб ніхто ані на лінію не відходив від ряду. Лад цей дотримували й пильнували клясові дами цілий час вистоювання в церкві. Як „іновірки“ (бо ж клясові дами здебільша були чужинки) — ці „недрімні очі“ мали той щасливий привілей, що могли в церкві сидіти. Коло кожної був стілець. Інститутки того права не мали, навіть „іновірки“.

* Ізвозчик = візник.

Однак клясова дама мала обов'язок також пильнувати, чи якась із дівчат не ставала помалу занадто блідою, що загрожувало млістю. Тоді таку брали за руку й обережно виводили за двері церкви, де й передавали до рук „дежурних дівчат“ — служниць. Ті ж, у випадках тяжчих відводили ослабілу до інфірмаря, а в легших — до порожньої „пепін'єрської“ кімнати, де на столі вже стояли приготовлені карафки з водою, розчин амоняку та етеро-валеріянові краплі.

В звичайні неділі та суботи „іновірки“ могли не приходити до церкви, але ж у великі свята й у піст — це було обов'язкове.

Церква була притульна, з тридільною навою й сліпуче-блискучими паркетами. Вона нагадувала почасти якусь парадну залю, почасти виставову галерію образів; може тому, що прикрашали її тільки образи святих жінок. Дівочі ж руки побожних інституток оздоблювали її всю квітами та стьожками, які у величезній гойності й при всяких нагодах посилав інститутіві „церковний староста“, відомий київський дука-купець Слинко.

Під великими заокругленими вгорі боковими вікнами, що сягали аж підлоги, стояли з обох боків вітаря на підлозі великі коші цвітух рослин: гіяцинтів, цінерарій, конвалій, або особливо улюблених у Києві лілей „гаризи“ з довгими зеленкуватими квітами. З вітаря, з-під завітчаних стьожками та кокардами лямпад, дивились образи Цариці Олександри в „горностоях“ та Св. Катерини, спертої на колесо, з пальмою в руці. Праворуч — над співачками (хор був великий і гарний) гірською стежкою йшла красуня-брюнетка із золотим келіхом у руці — Св. Варвара. Ліворуч, над перським килимом, розістланим на місці, де мала стояти директорка, — між стрімкими скелями, по самі очі загорнена в яскраву, жовто-гарячу „столу“, несла пахощі Марія Магдалина.

Кілька менших образів у золочених шатах — переважно різні зображення Богородиці „Теотокос“, стародавнього візантійського стилю, прикрашали бокові нави. В лівій — стояв високий дубовий титарів поставець із свічками, а біля нього — сам титар, „церковний староста“ Слинко, по-англійськи коректно одягнений пан із поправними манерами. У дні високих урочистостей, чи великі свята, нпр. на Великдень, він бував у фракту, в білих рукавицях, у білій краватці-„метелику“ та з *chapeau-claque*-ом під пахвою. Вуси мав раз-у-раз напрочуд чорні й штудерно закручені на „чверть на третю“ (годину), як говорили інститутки.

Та постать, що була б „на місці“ на кожному балю, дивним контрастом відбивалася на тлі високої, уміщеної під склом, як образ, плащаниці, філіграново-тонкої роботи. Інститутки були переконані, що ту плащаницю вишивали „справжнім волоссям“ і так тонко, немов акварелею, накреслили постать Христа у гробі та білі — довкола неї — засої. В лівій же наві був великий, на цілу стіну, хрест, зложений із однакових розміром менших образків у золочених шатах. Казали, що там є образи всіх свят.

Тому інститутки дуже любили ставити перед ним свічки, прохаючи для себе „щасливих, без кари, свят“ Різдваєних та Великодніх, на які б їх пустили додому без затримки.

На праву наву звичайно інститутки не звертали уваги. Та нава була тьмяно освітлена. Тільки перед образом Св. Олени, що підтримувала знайдений нею великий хрест Христовий, блимала мелянхолійно-ніжним вогником синя лампадка. А в тому присмерку-резигнації були згуртовані ті, що мабуть несли найтяжчий „хрест“ в інституті. Непомітні, безсловні, але необхідні „dii minores“, ті, що часами щиро втирали сльозу безневинно враженому дівчаткові, сердешне тепле слівце кидали маленьким, що їм найтяжче було нести холодну й злу атмосферу оточення після родинного тепла інтелігентного огнища. Отже в правій наві стояв стілець старенької Олександри Максимівної, що мала свою єдину повинність бути присутньою на лекціях славного Миколи Віталієвича Лисенка. Коло неї спиралася на спинку стільця „шпитальна дама“ Настася Максимівна, її сестра — срібноволося, рожева бабуся. Про неї знали всі, що в хвилинах найбільшого роздражнення вона спроможеться тільки на ті традиційні слова докору: — „І як же вам не соромно. Такі великі дівчата, можна сказати — діви!“..

За цими бабусями білили завої та білі попередниці обох сестер-жалібниць: лагідної й „доброї, як хліб“ — Юлії Миколаївної, і молоденької, рожевої, як свіжа троянда, — Аліни Михайлівної. Біля них, майже увесь час навколішках, молилась „старша гардеробна“ — Софія Іванівна Романович-Славогинська, що постійно мала для всіх вихованок добре слово, розважливий, приязний усміх на зівялих устах, і цукорки в кишені — для менших.

Коло дверей, збиті в одну сіру масу, ревно христились: буфетниця Настя, шпитальна „дівчина“ старшого віку Катерина і зовсім уже підстаркувата „Теклюся“, — „сідельця ночная“ коло тяжко недужих, яка малим розповідала цікаві казки. Ззаду в тій же групі було видно ще „добру фею“ інституток — „дівчину“ Пінку. Ніхто не знав, що означає те наймення й чи було воно імям, чи тільки „дражненням“, але ж сама його властителька запевняла, що є це християнське наймення її святої патронки, яку рішуче не дозволяла звати якомсь інакше. Коли котрась із вихованок не могла докінчити якогось шитва, вишивання, вязання, мережива, плетіння-філе, вирізування-ришельє, або хитро-мудрого плетіння з тонісеньких стьожечок „лясеток“, то з усім тим мандрувалося за поміччю до „дівчини“ Пінки, одначе в повній таємниці від „синиць“, чи „синявок“ — клясових дам. Перебувала Пінка, як і інші дівчата-служниці в покоях, що були при самих „уборних“ — туалетах, тобто на кожному кінці коридорів по усіх поверхах. Тут було якомсь надзвичайно ясно, чисто й „по-шпитальному“ все устатковане. Пінка раз-у-раз сиділа біля свого білого ліжка й вишивала або шила. Вона охоче рятувала тих, що шукали її помочі в труднощах „ручних праць“,

але ж за ту поміч рішуче не хотіла гонорару грішми. За те вельми раділа, коли інститутки привозили їй з дому святі образки, медалики-„іконки“ або книжки з життєписами Святих. Була вона дуже побожна й тому найбільш цінила подарунки того роду.

*

Кожного дня біжуче шкільне життя все тісніше спліталось з православним обрядом. В інститутській їдальні стисло додержували піст і не дозволяли вживати нічого „скоромного“, тобто не тільки мяса й тваринних товщів, а також ні молока, ні яєць. А що київський дідусь Дніпро вже давно був ґрунтовно пограбований і не міг постачити подостатком свіжої риби, — то по інститутських коридорах буяв підозрілий „аромат“ солоної трески, смаженої в олії, й — що було для інституток найогидніше — оселедців. У звязку з цим виникали безперестанні конфлікти, раз-у-раз споминалося наймення Камбізового брата — „Смердіса“, що його іменем звалася кисла капуста.

Увесь третій (середохресний) тиждень посту вихованки хвилювалися питанням: — Що буде з „тріо“? Дарма, що співніби торкався тільки виконавців того „трія“, але ж фактично в ньому брав участь майже весь інститут. Уже те, що „тріо“ виходило на середину церкви під час Преждеосвященої Служби Божої, було незвичайною розвагою й небуденною атракцією для всіх втомлених безконечним стоянням, — від якого терпли ноги й думки. Але ж усім залежало й на тому, чи дійсно всі три, не спізнившись ні секунди, водночас стануть навколішки, вклоняючись перед вітарем, а потім — чи водночас вклоняться направо й наліво? Щодо того робили навіть на взірєць „тоталізатора“ — „заклади“ та клали „ставки“ на тістечко, чи булку з раннього сніданку. Так само всіх обходило, чи якась співачка не зібється, чи дотримає темпа, вхопить справжній тон і т. ін. Цього року тріо набувало тим більшої незвичайности, що мали його співати Витовська, Шах-Герей та Медина-Челі. Тобто тільки одна Катря була православна, й розуміла (чи мусіла розуміти), що саме співатиме й на що. Айша Шах-Гирей — татарка й мусулманка, як і Медина-Челі — католичка, були для православних інституток „поганками“ — і, здавалось, не мали б що тут чинити. Таж Шах-Гирей мала найкраще на цілий інститут сопрано, а Ноель раптово мусіла заступити захворілу Ольгу Ріман, бо в класі не знайшлося інше мецо-сопрано.

„Поганки-іновірки“ енергійно відмахувались від участі в тріо й шукали підтримки навіть у православного катехити, круглого, мов гльобус, вельми добродушного панотця Феодора. Але ж о. Феодор, вислухавши протесту, який мадам Рапне називала вже „отвертим бунтом“, і поклавши обидві руки на своїм череві, коротко відказав:

— Сказано: — „Всякоє диханіє да хвалить Господа!“ — тож це, дівиці, пусте, що ви — іновірні. Ви ж у Бога вірите, то, співаючи слова православні, в серці своєму моліться Богам своїм. От воно й буде гаразд і всім Богам „приятно“!

І було. Тільки раніш, як виступили з тим голосним тріо на православній Преждеосвященій Службі Божій, мусулманку та католицьку мусіла ще проконтролювати... лютеранка, фройляйн Оттилія...

Одного дня, коли мала бути лекція математики, — хтось задалегідь „провідав“, що професор офіційно знаний „Рудобродий Тор“ (pro domo sua також називаний „Холера“), який мав єдину позитивну прикмету, що часто хворів, — і сьогодні не прийде. Тож, на загальну радість, година буде вільна. Знала те й фройляйн Оттилія, але ще вірила, що може чутки — не правдиві. Тому вона спочатку часто заглядала на годинник, кілька разів вийшла на коридор. Але інститутки, маючи певну віру в усе добре, тобто, що така буде „година безхолерна“, — запитували одна по одній, чи дозволить клясова дама вже приготувляти наступну лекцію? Таж акуратна німкеня була, як завжди, невмолима:

— Meine Damen, учіться чекати! В житті завжди чогось очікується. Тож найкраще вміння й найповажніша річ — штука чекання.

Нарешті таки проминули приписані хвилини, після чого професора не муситься чекати. Кляса не таїла своїх радощів, хоча не дуже й не любила убогого „Холеру“, а тільки переносила на нього своє вороже наставлення до огидного предмету, який він викладав. Тому з лавки Богданової на всі боки поповзли коротенькі віршики-експромпти, розмножені олівцем:

„Наш Тор захворів
Й поліз спать на пічку.
Дай Боже, щоб він здох,
Ми ж поставим свічку“.

В супроводі імпровізованого й ad hoc зложеного хору сусідок проспівали його нишком-тишком, як новий „opus“ Богданової. Загальний сміх був доказом, що вірш повівся й авторка заслужила признання кляси. Але фройляйн Оттилія урвала овації коротким і сухим:

— Schämen sie sich!... (Посоромтесь!), а по хвилі додала: — Якщо ви маєте охоту співати, то повторіть ще раз „тріо“. Ставайте парами, Meine Damen, і — до рекреаційної залі.

Видима річ, всі „дами“ прийняли той наказ з шумливо-голосною радістю. Бо ж було чого: замість дрімати на „Торовій“ лекції та збентежено „тримати палець“ (це було закляття, щоб не викликав!), можна перебути півгодини в рекреаційній залі, на волі.

Клясова дама взяла Катрю під руку й пішла з нею в першій парі.

— Чи ви певні щодо своїх товаришок, фройляйн? — питається Катрю. — Чи твердо вони знають свої партії? Не помиляться? Не буде скандалу?

Фройляйн Оттилія бажала, щоб усе, що чинять її вихованки, було зроблене поправно, бо вважала те за корпоративну „честь

кляси" й свою особисту. Невмолимо достойна в дотримуванню інститутських приписів, — вона проте ніколи не хвилювалась, коли інститутки порушили їх. Навпаки, — зовсім спокійно констатувала прикрий факт і призначала кару цілком спокійно, без роздражнення. Взагалі інститутки ніколи не чули від неї криків, загроз, образливих висловів. Але ж, коли прохали її вибачити провину й не карати, — вона дуже привітливо усміхалася й спокійно та чемно відповідала:

— Я не маю чого вам вибачати. Мені особисто ви не зробили нічого злого. Але ж ви знаєте, що статут це забороняє. Тож мусите прийняти кару, яку він накладає, коли його порушиться. Я так само мушу дотримуватись того статуту, як ви всі...

Катря приклала до уха камертон і зробила диригентський рух обома руками. Спочатку вирвалося гарне сопрано, але швидко потім його покрито чудове Катрине контральне:

— ... яко кадило пред Тобою...

— вооздїяніє руку-у мо-оє-ею... — відказали на те сопрано й мецо.

Німкеня слухала з найбільшою уважливістю. Для неї музика чи пісня завжди були „молитвою“, одначе ця насолода, яку вона відчувала при добрім співі, не затьмарювала їй свідомости своїх обов'язків: так само уважно пильнувала вона, чи дівчата добре стоять, чи справно тримають руки, чи мають добре поставлені ноги.

Коли завмер останній звук молитви (співали без акомпань-яменту), фройляйн Оттилія подивилась на годинник, вирахувала, що вже не варт до павзи повертатись у клясу, бо ж за коротку хвилину вихованки нічого не встигнуть зробити „ganz ordentlich“, а тому дозволила відразу почати рекреацію.

На залі потворилися гуртки. Подруги ходили парами, взявшись під руки. Ті, що „приятелювали компанією“, — ходили по чотири вгурті, або й по п'ять заразом: три йшли, взявшись за руки, а перед ними, обличчям до них, відступали спиною взад дві чи три інші, тримаючись руками за попередниці трійці. Біля рояля співали. Німкеня любила всякий спів і радо слухала всіх пісень. Але цього разу її ніжна дівоча душа, хоча й замкнена в гренадирській поставі Валькірії, не стерпіла співів „грубих“. Бо ж співала сольо Маруся Стояновська, а вона найчастіш починала з „Разбойніка“, тобто піснею: — „Что затуманілась, зоренька ясная“..., що й мелодією й текстом так подобалась інституткам. В тім романсі розбишака питав полонену ним дівчину, чого б вона бажала, щоб перестати сумувати, й пропонував їй усі можливі розваги та блага життя.

Фройляйн Оттилія знала московську мову досить недосконало й коли до неї говорили, то вона ще розуміла через десяте п'яте, але в співі вже не вловлювала сенсу. І з цього цілого романсу вона схопила тільки слово „разбойнік“, яке належало до лексику лайки. Її обурювало, що „благородні“ дівчата можуть

співати такі „недівочі“ і „нешляхетні“ речі. Тому висока її постать враз виросла перед гуртом співаючих:

— Вже знову „розбійника“ завели? Мої панночки, чи ж ви хлопці? Ну, подумайте самі, які з вас будуть дами, коли вас уже й тепер бавлять тільки розбійники? Та чи ж ви не маєте поетичних, гарних пісень? Фройляйн Саморадова! Заспівайте їм оту... про вітер, що... що... від нього „аж дерева гнуться“. Або ви, фройляйн Добровольська, про „сонце, що вже низенько“ (вимовляла: „нісенко“) Або — Wie heisst das? — про калину. Отже Тарасові слова справджувались ще раз: німкеня навчала несвідомих, „яких батьків“ були вони діти...

Але Добровольська, що виграла прелюдію „Вісли“, знаєцька взяла дрібно задерикуватим темпом і в залі залунала несподівана мелодія:

— „Ой, лопнув обруч коло діжечки,
Дівчата мої, сиріжечки“...

Цілий хор свіжих дівочих голосів підхопив мелодію, хтось у такт заплескав у долоні, як при грузинській лезгінці, а Богданова, не даючи себе просити, враз схрестила руки на грудях і по-хлопчачому „вшкварила гопака“. І було дивно: в менуетах така вугловата, негнучка її постать, тепер була струнка, повна грації, з вільними й легкими, мов вітрець, рухами. Всі обличчя засвітились усміхом. Інститутки захоплено співали, плескаючи в долоні, й не чули, що до салі салі увійшов рідкий „на горі“ гість. Обернулись, коли й він гучно заплескав.

Елегантний, як завжди, — з сивою головою й рожевим обличчям, — усміхався й кланявся інституткам у відповідь на реверанси, — Микола Віталієвич Лисенко.

— Прошу вибачити, що порушив вашу забаву. Я здолю вчув, що тут так весело...

Клясова дама почала в'яснювати, чому панночки були в рекреаційній залі.

— От, я й не сподівався, — усміхався Микола Віталієвич, — що панночки знають і народні пісень, та ще й танців. — І враз почав випитувати Добровольську: відкіль вона, хто її батьки і чи ближчий до народного її „стакатний“ темп як звичайне *allgretto* (веселе)? Поглянув на годинник.

— Коли вже панночки вільні, то я міг би взяти когось на лекцію. — Подивився в свій нотес. — Мадмуазель Лячерда Медина-Челі. — Ваша черга. — з дозволу Оттилії Олександрівної додамо з павзи хвилин десять, то й буде повна півгодина.

Фройляйн була дуже вдоволена, що Лисенко, якого всі любили й поважали, похвалив її вихованок.

— Прошу, прошу! Можете затримати фройляйн Лячерду, бо ми спочатку матимемо „ручні праці“, а це таке мистецтво, в якому ф. Лячерда ніколи не виявляє свого таланту.

Микола Віталієвич вклонився й рухом руки попросив Ноель

іти вперед. Але Ноель попрохала дозволу піти спочатку по свої ноти.

Стати ученицею Миколи Віталієвича й втриматись на тому становищі довший час, було зовсім нелегко. Бо ж Лисенко, одинокий з професорів музики в інституті, мав право сам собі вибирати учениць, тоді, як іншим їх просто призначали згори. Лисенкові подавали списки нових інституток, а він, не бачивши їх раніш, відзначав у тих списках прізвища вихованок, що їх погоджувався вчити. Одначе було це без гарантій, що вибраних вчитиме він аж до кінця шкільного року; часами після якоїсь лекції Микола Віталієвич повідомляв директорку, що він відмовляється вчити ту чи іншу дівчину.

— Не здібна? Не хоче працювати? — допитувалась директорка.

— Ні, я цього не говорю, — делікатно відповідав професор, — тільки не можу її вчити я. Хтось інший напевне...

І ученицю „передавали“ іншому.

У чім секрет тих незрозумілих „примх“ славного музики, — ніхто не знав. Одначе жартували, що Микола Віталієвич учить тільки гарненських учениць. Та це не була правда, бо ж вибирав він позаочі, мав між вибраними і справді негарних, нарешті ж, в молодих літах навряд чи хто міг враз, між однією й наступною лекцією так споганіти, щоб втратити шанси вчитися у Лисенка. Так само не мало підстави і припущення, ніби він вибирав собі тільки найздібніші та найретельніші. Бо ж тоді Ноель напевне не була б між його ученицями. Таки не раз і не два доводилось їй чути від учителя:

— Ой, ледача ж ця дівчина! Ледача...

Тож, згадуючи про це вже по багатьох роках, коли в світ прийшли нові ідеї й нові слова, зрозумілим стало, чим кермувався Лисенко при своєму „штучному доборі“. Витовська, Гарновська, Сваричевська, Драгомірецька — ось прізвища інституток, що вчилися у Лисенка. А між ними не можна було знайти жадного суто московського чи німецького, дарма, що саме тих в інституті була велика більшість.

Лисенкові лекції відбувалися не в клясовій кімнаті, а в першій покою інститутської книгозбірні. Була це велика, півпорожня світлиця. В одному куті — полиця з словниками та іншими інформаційними книгами, в другому — роаль. Крім того — стіл та стілець бібліотекарки. Замість неї на час Лисенкових лекцій сиділа, плетучи панчохи або шаль, премила, наскрізь білоголова, вся цілком старовинна постать — Олександра Максимівна, не то — Новицька, не то — Савицька. Мала вона тільки той обов'язок, щоб, як каталізатор, бути присутньою на лекціях Миколи Віталієвича, й нічого більше. Чому, коли у нікого іншого з професорів на бувало такого „присяжного“ свідка? Найпевніше, що була це форма своєрідної „цензури“ чи догляду „за сепаратизмом“, або принаймні за його „тенденціями“. Якщо це справді було так, то треба зазначити, що „цензор“ дуже мало

надавався до своєї функції, бо до Олександрі Максимівної Микола Віталієвич здебільша звертався по-українському й дуже з нею приятелював...

Ноель швидко повернулася з нотами, але, як звичайно прийшла на лекцію непідготовлена. Професор помітив це з першого акорду. Напевне вже раніш був чимсь роздратований, бо зненацька розгнівався на свою ліниву ученицю.

— Та, що ж ви власне робите? Хіба ж ви не мусите вправлятися щодня? Ну, що? Він діткнувся до теки, повної всяких нот. Таж мабуть тека була не завязана, бо вона розтулилася і з неї пташками полетіли по бібліотеці білі аркуші. Микола Віталієвич підхопив деякі з них. В його очах з'явилося здивування, що враз перейшло в лагідний, приятний настрій.

— То ви це співаєте? — запитав він, несподівано звернувшись до Ноель по-українському, тримаючи в руці власну композицію „На що мені карі очі?“ За нею вийняв із купи нот, переважно еспанських, знов своє „Ой одна я, одна“. Переглядаючи далі, знову натрапив на українські тексти.

— Так ось чим, панночко, бавитесь, замість студіювати вправи, — уже жартував маестро. — А я бачу: ледача чужинка, дарма, що чорнобрива. І ви читаєте по-нашому?

Ноель, усміхаючись, хитнула головою.

— Ну, заграйте ще раз.

Тепер схвильована несподіваною пригодою та милою ласкавістю професора, Ноель ще дужче почала збиватись у такті, хоч загалом легко й швидко „читала ноти з аркуша“, що й було головною причиною її непідготовки до лекцій. Микола Віталієвич, помагаючи тримати такт, підспівував без слів мельодію пески. За якусь хвилюку він відкинувся на спинку стільця й заспівав словами:

— „Зоря з місяцем над долиною зустрічалася“...

Ноель обернулася і побачила, що її професор заплющив очі й, пишучи пальцем у повітрі невидні ноти, співав. В першій хвилині не догадалась, що маестро виборсався з марудної шкільної праці й полинув

... „на Пегасі невговканім аж там,
Де мрія сяйвом семибарвним світить,
Де з землею небо єдиниться
І де не знаєш, що є, а що — сниться“...

Але ж потім поглянула на Олександрю Максимівну й зрозуміла...

А тим часом Микола Віталієвич легенько відсунув ученицю від рояля, взяв акорд і загравав нову, прекрасно-трагічну мельодію з обірваними акордами.

... „До білої зорі дожидалася... Не діждалася“...

Півгодина скінчилася. З-за дверей виглядала вже чергова учениця, що мала грати далі Миколі Віталієвичеві. Таж

він зупинив свою гру, попрощався з Олександрою Максимівною, потис руку Лячерди й, перепросивши ученицю, що чекала черги, пішов до виходу, похитуючи головою.

Так Ноель була присутня при народженні прегарного романсу. Бачила те, що потім згодом розповідав їй другий славний український музикант, Олександр Кошиць, про свою творчість:

— „Ось не було пісні, і стала пісня!“...

З того часу Микола Віталієвич ставився до Ноель, як до знайомої. Розпитував про родину, про її походження, про те, де і як навчилася мови української, а одного дня приніс їй написані власною рукою ноти — „Зоря з місяцем“. Вгорі був напис: — „Моїй учениці“.

Ноель зберігала Лисенків автограф серед своїх улюблених зшитків аж до війни, на яку не взяла з собою й найдорожчих речей... Що любі речі?...

Нема вже давно й любих, любих людей... Залишаються тільки самі згадки. І ця..., що її так хочеться кинути пелюсточками запашними з далекого далека, мов скромну жертву на могилу Вчителю. Хай полетять вони на Байкову Гору в Києві, як летіли з рук давніх еллінів дорогим їхнім тіням в Елізіум, як плили з рук давніх наших прадідів до далеких „рахманів“ на могутні гіндуські води...

*

Чомусь схвильована фактом, що бачила процес народження мистецького твору, Ноель майже не чула дальшої лекції з природознавства, або, як говорили з-московська — „естественної історії“. Її дуже любила вона, так само, як професора Копецького, що його безнастанно висмівали інститутки.

Був це правдивий „монстр“ і унікал. Жив десь не в Києві, а на Ірпені, де над болотяною річечкою мав власну вільку й невелике господарство коло неї. Вкупі з дружиною вони жагуче любили звірята й тримали їх більш для своєї розваги, ніж для якоїсь іншої мети. Говорилось, що професорова ще цікавиться й окультними науками, але якими саме — інститутки собі не уявляли. Катря, довідавшись про те, відразу зложила вірш, що починався:

„Він — аматор „естества“,
А жона його не проста:
Коли він над мікроскопом
Вертить у мізку червей,
То вона над гороскопом
Пише долю для курей“.

Чи пані Копецька цікавилася гороскопами, цього не знав ніхто, але про її „куряче господарство“ ходили легенди, особливо про „чепці“ на гребенях курей і півнів, що хоронили ті курячі оздоби перед відморожуванням у часі холодної зими. Взагалі була вона мабуть дбайлива господиня, коли профе-

сор у мотузяній сітці, що її тягав за собою, мов рибалка, цілісенький день, — мав склад таких речей, які бували хіба що в чародійних скриньках.

Пляшка з білою кавою, скляночка, загорнена в рушник... холодні котлети, кислий огірок, печене яблуко, пиріжки й булочки — нашаровувались із дірчатою бляшанкою, повною жаби, з коробочкою скойок чи іриць. Живий півзомлілий рак часами апатично вигребувався з тих „чудес“ на світ божий, накриваючи собою слоїк, наповнений водою, де квапливо поринали великі жуки-плавунці, і все інше, що було колись у Ноевім ковчезі.

— Найбільші драми, mesdames, відбуваються в природі здебільша там, де їх найменше сподіваєтесь, — починав професор свою лекцію. — Вам, річ видима, добре знайома протоплязма...

І дарма, що властиво Копецький — правдивий amator свого „предмету“, викладав майстерно й умів зацікавити інститутук; названий „Протоплязмою“, проте був предметом вічного глузування й дотепів. Вже самий факт, що він єдиний на цілий інститут нюхав табаку й робив це навіть на лекціях, — викликав нестримний сміх і забаву. Але професор того всього не помічав. Здавалось, що він, котрий так майстерно й захоплююче говорив про неправду, насильство й зло в світі тварин та рослин, взагалі не був здібний помічати злого між людьми. Та ще було питання, чи помічав він самих людей?!

І тепер, закинувши голову, він надхнено продовжував:

— В цім дрібнім, невиднім неозброєному окові світі відбувається жахлива боротьба, відбуваються неувявні прояви насильства, з якими вам ніколи не доведеться здибатись у житті... Мільйони істот жагуче чіпляються за життя, нещадно переслідують одно одного за шматочок їжі чи життєвої зручності, нищать, калічать, по-о-жир-а-ють! (він роззявляв, як міг, широко рота, щоб наявно показати жахливий процес „пожирання“)... Під позірним спокоєм, що існує тільки про око, — в цій прекрасній, часом аж чарівній природі, скрізь і всюди — страждання, неспокій, турботи й боротьба на смерть! Ось перед вами прегарний, блакитний став... А загляньте в нього...

Інститутки слухали, притаївши духа... Але по лекції Катря вже вияснивала, що слова Копецького були тільки алегорією. В дійсності ж той „прекрасний на погляд“ став, де всякі жаби та іриці „пожирають“, або принаймні калічать одна одну, а всіх їх наміряються знищити сині пажори-акули, — це ніщо інше, як інститут „благородних девіц“ з його клясовими дамами та іншим начальством...

*

Минали тижні Великого Посту, наростали поважніші акорди Великої Драми, такої памятної людству взагалі, та й не байдужої навіть і тій його частині, що не хотіла про це згадувати. Наближалася Страшна Седмиця.

